

Trekvlinderonderzoek in België

E. VERMANDEL

VERMANDEL, E., 1991. SURVEY OF MIGRATING LEPIDOPTERA IN BELGIUM. – *ENT. BER., AMST.* 51 (12): 172-174.

Abstract: A synopsis of the history of the survey on migrating Lepidoptera in Belgium is given. Migrating Lepidoptera are divided into categories. Organizations in Europe, which register migrating Lepidoptera, are provoked to start European cooperation.

Poorterslaan 118, 4561 ZN Hulst.

Inleiding

Het Belgisch trekvlinderonderzoek wordt gecoördineerd door ondergetekende, een Nederlander woonachtig te Hulst, Zeeuws-Vlaanderen. Dat moet haast wel het werk zijn van de heer B. J. Lempke en inderdaad. De geschiedenis van het onderzoek gaat terug naar 1978, toen ik in de openbare bibliotheek het boekje „De Nederlandse trekvlinders” (Lempke, 1972) vond. De atalanta (*Vanessa atalanta* (Linnaeus)) en de distelvlinder (*Cynthia cardui* (Linnaeus)) zijn mijn eerste bijdragen aan het Nederlands trekvlinderonderzoek. De heer Lempke schreef een briefje terug: „Bedankt voor de medewerking, maar... ken je het gamma-uiltje niet?” Lempke was ook benieuwd naar de andere dag- en nachtvlinders van Zeeuws-Vlaanderen, want daar was zo weinig over bekend. Het jaar daarop volgde de atalanta, distelvlinder, het gamma-uiltje (*Autographa gamma* (Linnaeus)) en een aantal dag- en nachtvlindersoorten, waaronder *Pseudopanthera macularia* (Linnaeus). Lempke schreef over deze soort: „Onbekend voor Zeeuws-Vlaanderen. Fantastisch nu zo'n waarnemer in die streek te hebben”. Hij besefte niet wat hij aanrichtte.

De jaarverslagen van Lempke zorgden verder voor de nodige nieuwsgierigheid. In 1983 was ik zover dat ik de genitaliën wilde leren prepareren en ook hier was Lempke mij behulpzaam. Hij gaf me het adres van de Vlaamse Entomologische Vereniging. Willy de Prins, secretaris van deze fantastische club,

stuurde het boekje „Genitaliën van Lepidoptera prepareren en afbeelden” (De Prins, 1981) en een uitnodiging om eens in Antwerpen langs te komen op. In Antwerpen aangekomen geloofde ik mijn ogen niet: een lange smalle vergaderruimte, een lange tafel met daarop een tiental kistjes met geprepareerde insecten en... twee bakken bier. De sfeer was gemoedelijk en de entomologen zeer behulpzaam. Na een half jaar vroeg ik waarom er in het boekje van Lempke (1972) staat: „In België wordt jammer genoeg nog praktisch niets gedaan aan de registratie van migranten”. Het antwoord was een wedervraag: „Waarom begin je er zelf niet aan?” Eerst legde ik dit ter zijde. Een Hollander die het Belgisch trekvlinderonderzoek gaat regelen, dat kan niet. Maar toen men mij als Zeeuws-Vlaming een halve Belg noemde... wat doe je dan?

Start van het onderzoek

In entomologische tijdschriften en enkele natuurbladen, zoals „De Wielewaal” en „Natuurreservaten”, verschenen oproepen tot het waarnemen van trekvlinders. Uiteindelijk kwamen er in 1984 voor ons eerste jaarverslag (Vermandel, 1985) gegevens binnen van 27 medewerkers. Ondanks het feit dat het een mager vlinderjaar was, kwamen er tal van interessante resultaten naar voren. Momenteel staan 141 Belgische vlinderliefhebbers als medewerker ingeschreven en reeds het eerste jaar waren

er een paar medewerkers die door hun enorme inbreng en enthousiasme opvielen. Hen werd gevraagd om bestuurslid te worden van de nieuw op te richten sectie „Belgisch Trekvlinderonderzoek” van de Vlaamse Vereniging voor Entomologie.

De grootste successen in 1984 waren ongetwijfeld *Stegania trimaculata* (Villers), een nieuwe soort voor de Belgische fauna, en de invasie van de kolibrie-vlinder (*Macroglossum stellatarum* (Linnaeus)) op 9 juli 1984.

S. trimaculata wordt nog steeds gemeld en heeft een enclave in de buurt van Brussel. Sinds 1984 is de soort jaarlijks gemeld en ook in 1990 werden er weer vier waargenomen. De enclave omvat slechts enkele vierkante kilometers.

De invasie van de kolibrievlinder gaf aanleiding om, via weerkaarten van het Koninklijk Meteorologisch Instituut te Ukkel (België) en trajectorieën van het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut te De Bilt, de herkomst en trekroute van deze vlinders te bepalen. Een trajectorie is de baan die de lucht in een bepaalde tijd aflegt, teruggerekend vanuit de plaats en het tijdstip van aankomst. De hoofdconclusie van dat artikel (Vermandel, 1986) was: „De invasie van *Macroglossum stellatarum* op 9 juli 1984 vindt zijn oorsprong op de ochtend van 8 juli nabij de Franse Riviera. Het traject werd overdag op 8 juli afgelegd en volgde: Franse Riviera, het Rhônedal het Samedal, het Moezeldal en het Maasdal tot in België.” Belangrijke nevenconclusies waren:

1. De snelste dieren verplaatsten zich met een snelheid van 80-100 km/uur. 2. De trek liet zich leiden door luchtstromingen aan het aardoppervlak. 3. Het betrof een trek van juist ontpopte exemplaren. Wel dient gesteld te worden dat deze conclusies alleen overeen blijven als *M. stellatarum* met de luchtstromingen mee migreerde. Deden zij dit niet, dan vervallen alle conclusies. Luchtstromingen op 1000 meter hoogte gaven een heel andere route, vanuit Spanje, aan, maar zowel het weer aan de grond als dat op grote hoogte waren daar zeer ongunstig voor.

Uit dit eerste onderzoek bleek een grote behoefte aan weerkundige medewerkers. Een oproep in het Belgisch weerkundige maandblad

leverde twee enthousiastelingen op. Onze weerkundig medewerker Peter Gielen (1988) maakte analogo aan het artikel van de kolibrievlinder een studie over de migratie van de gestreepte pijlstaart (*Hyles livornica* (Esper)) in april 1985.

De belangrijkste conclusies waren dat deze dieren als herkomstgebied Marokko (Noordwest-Afrika) hadden en dat ze werden gestopt door een koufront. Daar koude en warme lucht zich nauwelijks mengen, is zo'n koufront te vergelijken met een muur waarop de dieren botsen. De trekroute lag grotendeels over de Atlantische oceaan, waardoor de gestreepte pijlstaart in dat jaar zeer veel in Zuid-Engeland werd aangetroffen. Alleen de oostelijke flank van de migratiegolf bereikte België.

Trekvlinders ingedeeld in categorieën

Eén van de voornaamste produkten van onze vergaderingen is ongetwijfeld het in het maantnummer van Phegea verschenen artikel: „Indeling der Belgische Lepidoptera volgens herkomst en zwerfgedrag ten behoeve van het Belgische Trekvlinderonderzoek” (Troukens, 1991).

Lempke (1972) maakt een onderscheid tussen regelmatig en onregelmatig voorkomende soorten. Bretherton (1983) maakte een soortgelijke indeling, maar met meer gradaties. Beide auteurs geven een duidelijke definitie van de „echte trekvinders” als zijnde migranten, komende uit de (sub-)tropen, die in geen enkel stadium bestand zijn tegen het (Noord-)Europese winterklimaat. „Onechte trekvinders” worden omschreven als soorten die migreren binnen hun Europese areaal.

Bij alle klasseringen die reeds bestaan, hebben wij nu een indeling uitgewerkt, aangepast aan de Belgische situatie. Deze indeling is vooral gebaseerd op het (vermoedelijke) gebied van herkomst. Ook de inheemse vlinders krijgen in dit systeem een passende plaats toegewezen. De indeling is als volgt:

1. Biotoopvlinders: soorten die zelden of nooit hun vlieggebieden verlaten (bijvoorbeeld de oranjetip (*Anthocharis cardamines* (Linnaeus))).

2. Zwervers, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen:
 - a. Occasionele zwervers: biotoopvlinders die onregelmatig of toevallig gaan zwerfen (bijvoorbeeld de dennespanner (*Bupalus piniaria* (Linnaeus))).
 - b. Regelmatige zwervers: soorten waarbij zwerfneigingen elk jaar algemeen of in wisselende mate voorkomen (bijvoorbeeld het groot koolwitje (*Pieris brassicae* (Linnaeus))).
3. Dwaalgasten: regelmatige of occasionele zwervers, in de regel afkomstig van over de grens, vooral uit Midden-Europa. Zij kunnen zich soms enkele jaren in ons land (België) staande houden, maar verdwijnen dan voor onbepaalde tijd (bijvoorbeeld de teunisbloempijlstaart (*Proserpinus proserpina* (Pallas))).
4. Trekvlinders: soorten afkomstig uit de (sub-)tropen, die regelmatig, onregelmatig of toevallig in onze contreien opgemerkt worden en hier doorgaans in geen enkel stadium kunnen overwinteren. Van de dwaalgasten en trekvlinders is een volledige naamlijst voor België opgesteld.

Doelstellingen

Naast het maken van de jaarverslagen, het onderzoeken van de soorten migranten en het achterhalen van herkomst en trekroutes, hebben wij nog een aantal doelstellingen geformuleerd. Een droomwens van ons is om te komen tot een vorm van Europese samenwerking. Dit kan volgens ons heel eenvoudig: 1. De nationale onderzoeken blijven zelfstandig en ieder op hun eigen wijze functioneren. 2. Er komt een Europees coördinatiepunt. Hier wordt het Europese jaarverslag samengesteld uit de bestaande nationale verslagen.

Tenslotte nog een laatste doelstelling. Het trekvlinderonderzoek kan en moet een springplank zijn naar meer interesse voor de enorm boeiende wereld der insecten. De milieubescherming heeft helaas maar al te vaak de serieuze entomoloog als een achterhaalde „prikkebeen” afgedaan. Toch moet gezegd worden dat de meest boeiende gegevens juist

van deze mensen afkomen. Zij zorgen met hun wetenschappelijk onderzoek voor de ruggegraat van de entomologie. Van onze 141 medewerkers zijn er slechts een 40-tal entomoloog. De overigen, „niet-entomologen”, verzamelen een schat aan gegevens over de trekkende dagvlinders, het gamma-uiltje en trekkende pijlstaarten. Maar zij kennen, dat is althans de ervaring in België, geen andere trekkende nachtvlinders. Bovendien beangstigt het mij dat er nog zo weinig mensen zijn die de insectenfauna via wetenschappelijk onderzoek ten behoeve van natuurbescherming in de gaten willen houden. Afhankelijkheid van slechts enkele beroepsentomologen zou een achteruitgang in onze insectenkennis teweeg brengen.

Halfjaarlijks ontvangen onze medewerkers een Nieuwsbrief. Via deze nieuwsbrieven houden wij hen van de jongste ontwikkelingen op de hoogte en prikkelen wij hen tot meer interesse. Artikelletjes over minder bekende soorten moedigen hen daarbij aan.

Dit refereert wil ik besluiten met de heer Lempke proficiat te wensen en met het uitspreken van de hoop dat ook wij over 43 jaar ons 50-jarig bestaan mogen vieren. Mag ik u allen dan uitnodigen voor ons symposium: „Halve eeuw trekvlinderonderzoek in België”, 13 april in het jaar 2034 te Antwerpen? Wilt u dat al even in uw agenda noteren? Tot dan.

Literatuur

- BREHERTON, R. F., 1983. The incidence of migrant Lepidoptera in the British Isles. In: *The Moths and Butterflies of Great Britain and Ireland* (J. Heath ed.) 10: 9-34. Harley Books, Colchester.
- GIJLEN, P., 1988. De migratie van Hyles livornica Esper in april 1985 (Lepidoptera: Sphingidae). - *Phegea* 16: 1-9.
- LEMPKE, B. J., 1972. *De Nederlandse trekvlinders* (tweede druk): 1-151. Thieme, Zutphen.
- PRINS, W. O. DE, 1981. Genitalia van Lepidoptera prepareren en afbeelden. - *Entomobrochure* 1: 1-32.
- TROUKENS, W., 1991. Indeling der Belgische Lepidoptera volgens herkomst en zwerfgedrag ten behoeve van het Belgische Trekvlinderonderzoek. - *Phegea* 19: 1-4.
- VERMANDEL, E., 1985. Trekvlinders in 1984. - *Phegea* 13: 55-63.
- VERMANDEL, E., 1986. Herkomst en trekroute van de invasie van *Macroglossum stellatarum* (L.) op 9 juli 1984 in België. - *Phegea* 14: 5-14.